MAKTABGACHA VA MAKTAB JISMONIY TARBIYA TIZIMIDA O‘QUV DASTURLARINING ME’YORIY MAZMUNI UZLUKSIZLIGINING ILMIY VA USLUBIY ASOSLARI

Usmonov Zohid Normatovich
Farg‘ona davlat universiteti, Sport o‘yinlari nazariyasi va uslubiyati kafedrasi mudiri, PhD dotsent
https://orcid.org/0000-0003-3429-461X

Annotatsiya. Mazkur maqolada maktabgacha ta’lim tashkilotlari va umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida jismoniy tarbiya o‘quv dasturlarining me’yoriy mazmuni uzluksizligini ta’minlashning ilmiy-nazariy hamda tashkiliy-metodik asoslari tahlil qilingan. Bolalarning yoshga oid anatomik-fiziologik xususiyatlari, harakat kompetensiyalari va jismoniy sifatlarini bosqichma-bosqich rivojlantirishda ta’lim mazmunining izchilligi muhim pedagogik omil sifatida asoslangan. Maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim bosqichlari o‘rtasidagi metodik tafovutlarni aniqlash uchun qiyosiy-pedagogik tahlil mezonlari ishlab chiqilgan. Jismoniy yuklamalarni individuallashtirish, harakat faoliyatini baholash va dasturlararo integratsiyani kuchaytirishga qaratilgan ilmiy-uslubiy model taklif etilgan.

Kalit so‘zlar: jismoniy tarbiya, maktabgacha ta’lim, uzluksizlik tamoyili, o‘quv dasturi, harakat kompetensiyasi, jismoniy yuklama, psixofiziologik rivojlanish.

Kirish. Jismoniy tarbiya tizimining samaradorligi bolalarda sog‘lom turmush tarziga oid bilim, ko‘nikma va qadriyatlarni shakllantirish, ularning jismoniy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash hamda muntazam harakat faolligiga bo‘lgan ehtiyojini tarbiyalash bilan belgilanadi. O‘zbekiston Respublikasining «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonuni, «Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida»gi Qonuni hamda «Jismoniy tarbiya va sport to‘g‘risida»gi Qonuni ta’lim bosqichlarining uzviyligi, bolalar salomatligini muhofaza qilish va jismoniy tarbiya uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishning huquqiy asoslarini belgilaydi [1–3].

Jismoniy tarbiya jarayonida uzluksizlik tamoyili (continuitas) ta’limning turli bosqichlarida shakllantirilgan harakat tajribasi, jismoniy sifatlar va faoliyat motivatsiyasining keyingi bosqichda izchil rivojlantirilishini anglatadi. Ayniqsa, maktabgacha ta’limdan boshlang‘ich sinflarga o‘tish davrida mazkur tamoyil alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki ushbu bosqichda bolaning harakat faoliyati asosan o‘yin shaklidan nisbatan tartibga solingan o‘quv faoliyatiga o‘tadi.

Dasturlar o‘rtasida mazmuniy muvofiqlik yetarli bo‘lmasa, ayrim harakat ko‘nikmalarining takroran boshlang‘ich darajada o‘rgatilishi, murakkab mashqlarga muddatidan oldin o‘tilishi yoki individual tayyorgarlik darajasining e’tibordan chetda qolishi ehtimoli yuzaga keladi. Bunday holatlar o‘quv motivatsiyasi, harakat koordinatsiyasi va mashg‘ulotlarga moslashish jarayoniga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Adabiyotlar sharhi. Jismoniy tarbiya mazmunining uzluksizligi xalqaro tadqiqotlarda harakat savodxonligi (physical literacy), fundamental harakat ko‘nikmalari va yoshga mos jismoniy faollik konsepsiyalari bilan izohlanadi. UNESCOning «Quality Physical Education» konsepsiyasida sifatli jismoniy tarbiya inklyuzivlik, rivojlanishga moslik va uzluksiz o‘rganish tamoyillariga asoslanishi ta’kidlangan [4].

Gallahue, Ozmun va Goodway tomonidan ishlab chiqilgan harakat rivojlanishi konsepsiyasiga ko‘ra, asosiy harakat ko‘nikmalari keyinchalik murakkab sport harakatlarini egallash uchun funksional poydevor hisoblanadi [5]. Stodden va hammualliflar harakat kompetensiyasi, jismoniy faollik, jismoniy tayyorgarlik va motivatsiya o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni nazariy model orqali asoslagan [6].

Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti tavsiyalarida maktabgacha yoshdagi bolalar hamda 5–17 yoshdagi o‘quvchilarning jismoniy faolligiga turlicha yondashuv belgilangan [7–8]. Bu holat

yagona qat’iy yuklama me’yorini barcha yosh bosqichlariga bir xil qo‘llash ilmiy jihatdan asosli emasligini ko‘rsatadi. Milliy normativ-huquqiy hujjatlar tahlili jismoniy tarbiya mazmunini uzluksiz tashkil etish uchun umumiy huquqiy asos mavjudligini ko‘rsatadi. Biroq huquqiy talablarni amaliy o‘quv dasturlariga tatbiq etishda harakat kompetensiyalari va baholash mezonlarini bosqichlararo muvofiqlashtirish alohida metodik vazifa hisoblanadi.

Metodologiya. Tadqiqot nazariy-metodik xususiyatga ega bo‘lib, unda ilmiy adabiyotlarni tizimli tahlil qilish, normativ hujjatlarni o‘rganish, qiyosiy-pedagogik tahlil, kompetensiyaviy modellashtirish va pedagogik kuzatuv mezonlarini ishlab chiqish usullaridan foydalanildi. Pedagogik kuzatuv mezonlari amaliy tekshiruv uchun taklif etildi; mazkur ishda alohida eksperimental tanlanma va statistik natijalar keltirilmaydi.

Natija. 1. Jismoniy tarbiya dasturlari me’yoriy mazmunining bosqichlararo uzviyligi

Maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim bosqichlarida jismoniy tarbiya mazmunining uzluksizligini ta’minlash faqat mashqlar ketma-ketligini muvofiqlashtirish bilan cheklanmaydi. Mazkur jarayon ta’lim maqsadlari, harakat kompetensiyalari, jismoniy yuklama, pedagogik texnologiyalar va baholash mezonlarining yagona rivojlanish mantiqiga asoslanishini talab etadi.

Maktabgacha yoshda jismoniy tarbiya asosan harakatli o‘yinlar, tabiiy lokomotor harakatlar, muvozanatni saqlash va predmetlar bilan bajariladigan mashqlar orqali tashkil etiladi. Boshlang‘ich maktabda esa ushbu ko‘nikmalarni texnik jihatdan aniqlashtirish, koordinatsion murakkablikni oshirish hamda mustaqil harakat faoliyatini rivojlantirish ustuvor ahamiyat kasb etadi.

1-rasm. Jismoniy tarbiya mazmuni uzluksizligining konseptual modeli

2. Harakat ko‘nikmalari va jismoniy sifatlar uzluksizligining metodik mezonlari

Fundamental harakat ko‘nikmalarining shakllanishida oddiydan murakkabga, tanish sharoitdan o‘zgaruvchan sharoitga va pedagog yordamida bajarishdan mustaqil bajarishga o‘tish qonuniyatlariga rioya etilishi zarur.

1-jadval.

Harakat kompetensiyalarining tavsiya etiladigan izchilligi

Harakat yo‘nalishi	MTT bosqichi	Boshlang‘ich maktab
Yugurish	Yo‘nalish va sur’atni o‘zgartirish	Tezlanish, ritm va koordinatsiyani takomillashtirish
Sakrash	Ikki oyoqda sakrash, xavfsiz qo‘nish	Bir va ikki oyoqda kombinatsion sakrash

Muvozanat	Statik va oddiy dinamik muvozanat	O‘zgaruvchan tayanchda dinamik muvozanat
Chaqqonlik	Harakatli o‘yinlar va signalga javob	Murakkab koordinatsion topshiriqlar
Chidamlilik	O‘yin asosidagi davomli faollik	Me’yorlangan aerob yo‘nalishdagi mashqlar

Izoh: jadval ilmiy-metodik taklif bo‘lib, majburiy davlat me’yorlari sifatida talqin qilinmaydi.

Harakat kompetensiyasini baholashda faqat bajarilgan mashqlar soni yoki vaqt ko‘rsatkichlari emas, balki harakatning texnik to‘g‘riligi, koordinatsion barqarorlik, mustaqillik va xavfsizlik mezonlari ham hisobga olinishi lozim. Bu yondashuv individual rivojlanish dinamikasini aniqlashga imkon beradi.

3. Jismoniy yuklamalarning yoshga mos psixofiziologik davriylashuvi

Jismoniy yuklamalarni rejalashtirishda bolalarning biologik yetilishi, asab-mushak boshqaruvi, funksional imkoniyatlari va tiklanish xususiyatlari hisobga olinishi zarur. Yuklama hajmi va intensivligini bir xil yoshdagi barcha bolalar uchun qat’iy tenglashtirish individual rivojlanish tafovutlarini e’tibordan chetda qoldiradi.

JSST tavsiyalariga ko‘ra, 3–4 yoshli bolalar kun davomida kamida 180 daqiqa turli intensivlikdagi harakat faoliyatida ishtirok etishi, shundan kamida 60 daqiqasi o‘rtacha yoki yuqori intensivlikda bo‘lishi tavsiya etiladi. 5–17 yoshdagi bolalar va o‘smirlar uchun esa hafta davomida kuniga o‘rtacha kamida 60 daqiqa o‘rtacha-yuqori intensivlikdagi jismoniy faollik tavsiya qilinadi [7–8]. Ushbu ko‘rsatkichlar bir mashg‘ulotning davomiyligi emas, balki umumiy kundalik faollikka taalluqlidir. Metodik jihatdan yuklama uch asosiy ko‘rsatkich orqali boshqarilishi mumkin: mashq davomiyligi, harakat intensivligi va tiklanish oralig‘i. Ularning mutanosibligi pedagogik kuzatuv, bolaning subyektiv charchoq belgilari hamda mashqlarni texnik jihatdan sifatli bajarish darajasi asosida baholanadi.

4. Me’yoriy mazmun uzluksizligini takomillashtirishning integrativ modeli

O‘tkazilgan nazariy tahlil asosida «diagnostika — muvofiqlashtirish — individuallashtirish — monitoring» tamoyillariga asoslangan integrativ model taklif etiladi.

Modelning diagnostik komponenti bolalarning dastlabki harakat tayyorgarligini aniqlashni; muvofiqlashtirish komponenti MTT va maktab dasturlaridagi kutilayotgan natijalarni o‘zaro bog‘lashni nazarda tutadi. Individuallashtirish komponenti mashqlar murakkabligi va yuklamalarni bolaning funksional imkoniyatlariga moslashtirishga xizmat qiladi. Monitoring komponenti esa harakat kompetensiyalarining rivojlanish dinamikasini muntazam kuzatish hamda o‘quv mazmuniga tegishli tuzatishlar kiritishni ta’minlaydi. Ushbu modelning ilmiy-metodik ahamiyati shundaki, u jismoniy tarbiya jarayonini alohida bosqichlar yig‘indisi sifatida emas, balki yagona pedagogik rivojlanish tizimi sifatida tashkil etishga yo‘naltirilgan.

Xulosa. Nazariy-metodik tahlil maktabgacha va boshlang‘ich maktab jismoniy tarbiya dasturlari o‘rtasidagi uzluksizlik harakat kompetensiyalari, yoshga mos yuklamalar va baholash mezonlarining izchil bog‘liqligiga tayanishi lozimligini ko‘rsatdi. Ta’lim bosqichlari o‘rtasidagi mazmuniy muvofiqlikni kuchaytirish bolalarning individual harakat rivojlanishini pedagogik jihatdan qo‘llab-quvvatlash imkonini beradi.

Yagona kompetensiyalar xaritasini yaratish: MTT tayyorlov guruhlari va 1–4-sinflar uchun harakat ko‘nikmalarining bosqichma-bosqich rivojlanishini ifodalovchi mezonlar ishlab chiqish.

1. Bosqichlararo diagnostikani joriy etish: maktabga qabul davrida asosiy harakat ko‘nikmalarini sifat jihatidan baholash va natijalardan individual ta’limni rejalashtirishda foydalanish.
2. Yuklamalarni individuallashtirish: mashg‘ulot mazmunini yosh, funksional imkoniyat, salomatlik holati va tayyorgarlik darajasiga muvofiq tabaqalashtirish.

3. Pedagogik hamkorlikni rivojlantirish: MTT jismoniy tarbiya yo‘riqchilari va boshlang‘ich sinf pedagoglari o‘rtasida qo‘shma metodik seminarlar hamda tajriba almashinuvini tashkil etish.
4. Uzluksiz monitoring tizimini shakllantirish: harakat kompetensiyalarining rivojlanishini individual kuzatuv kartalari asosida baholab, o‘quv dasturlariga muntazam metodik tuzatishlar kiritish.

Taklif etilgan modelning real pedagogik samaradorligini aniqlash keyingi tadqiqotlarda nazorat va tajriba guruhlari ishtirokidagi eksperimental sinovlarni talab qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yhati

1. O‘zbekiston Respublikasining «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonuni. 2020-yil 23-sentabr, O‘RQ-637-son. https://lex.uz/docs/5013007
2. O‘zbekiston Respublikasining «Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida»gi Qonuni. 2019-yil 16-dekabr, O‘RQ-595-son.
3. O‘zbekiston Respublikasining «Jismoniy tarbiya va sport to‘g‘risida»gi Qonuni. 2015-yil 4-sentabr, O‘RQ-394-son.
4. UNESCO. Quality Physical Education (QPE): Guidelines for Policy-Makers. Paris: UNESCO, 2015. ISBN 978-92-3-100059-1.
5. Gallahue D.L., Ozmun J.C., Goodway J.D. Understanding Motor Development: Infants, Children, Adolescents, Adults. 7th ed. New York: McGraw-Hill, 2012.